

1

**Doğu Anadolu'da
Mütareke ve
Millî Teşkilatlanma**

**Armistice and
National Organization
in Eastern Anatolia**

Haluk Selvi

Doğu Anadolu'da Mütareke ve Millî Teşkilatlanma

*Haluk Selvi**

Özet

Mondros Mütarekesi'nin Doğu Anadolu ile ilgili maddelerindeki olumsuzluklar ve bunların uygulanması konusunda Ermeni ve Rum liderlerinin göstermiş oldukları isteklilik, Paris'te toplanan barış konferansının mağluplar hakkında takındığı tavır Osmanlı Devleti'nde karar verici makamlar üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki yöneticileri, askeri makamlar ve şehirleri savaş sırasında işgal edilmiş olan bölgelerin ahalisi, mütarekenin uygulanması ile ortaya çıkacak durumun vahametini görerek sivil örgütlenmelerle inisiyatif alma isteğini göstermişlerdir. İstanbul'dan başlayarak Anadolu'ya doğru yayılan bu yapılanma ilk olarak Doğu Anadolu Bölgesi üzerine olmuştur. Kars, Ardahan ve Erzurum'daki müdafaa-i hukuk yapılanmaları İstanbul'dan gelen fiili müdahalelerle mümkün olmuştur. Trabzon'un da bu birliğe katılmasıyla Erzurum Kongresi toplanmış, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa bu örgütlenmede ve alınan kararların uygulanmasında ön planda yer almışlardır. Doğu Anadolu cildine giriş olarak düşündüğümüz bu bölümde Mütarekenin bölge ile ilgili maddeleri, bunların uygulanması, Vilâyât-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin nasıl ve neden kurulduğu, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın bu çalışmalardaki rolü, Erzurum Kongresi'nin kapsamı ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Millî Mücadele, Doğu Anadolu, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Erzurum Kongresi

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, hselvi[at]sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3669-8378.

Armistice and National Organization in Eastern Anatolia

Abstract

The negativities in the articles of the Armistice of Mudros concerning Eastern Anatolia and the willingness of the Armenian and Greek leaders to implement them, as well as the attitude of the peace conference convened in Paris towards the defeated, had a negative impact on the decision-making authorities in the Ottoman Empire. The leaders of the Committee of Union and Progress, the military authorities and the inhabitants of the regions whose cities had been occupied during the war saw the gravity of the situation that would arise with the implementation of the armistice and showed their willingness to take the initiative through civilian organizations. Starting from Istanbul and spreading across Anatolia, this structuring first focused on the Eastern Anatolia Region. The association for the Defence of National Rights in Kars, Ardahan and Erzurum were made possible by actual interventions from Istanbul. With Trabzon joining this union, the Erzurum Congress was convened, and Mustafa Kemal Pasha and Kâzım Karabekir Pasha were at the forefront of this organization and the implementation of the decisions taken. In this section, which we consider as an introduction to the Eastern Anatolia volume, the articles of the Armistice related to the region, their implementation, how and why the Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Association for the Defence of National Rights for the Eastern Provinces) was established, the role of Mustafa Kemal Pasha and Kâzım Karabekir Pasha in these efforts, and the scope of the Erzurum Congress were tried to be discussed.

Keywords

National Struggle, Eastern Anatolia, Mustafa Kemal Pasha, Kâzım Karabekir Pasha, Erzurum Congress

1. Giriş: Mondros Mütarekesi ve Uygulamaları

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın son aylarında Kafkasya Cephesi'ndeki başarılarına rağmen Filistin ve Irak cephelerindeki kötü durum üzerine 30 Ekim 1918'de mütareke imzalamak zorunda kaldı. Mütareke müzakerelerinde en fazla 7. ve 24. madde üzerinde tartışmalar olmuştu. Hatta Osmanlı heyeti, bu iki maddeyi kabul edemeyeceğini ve bu yüzden konuşmaların kesilebileceğini açıklamıştı. Son noktada mütarekede 7. madde "Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda (ortaya çıktığında) herhangi stratejik noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır" şeklinde olmuştu. 24. madde görüşülürken Osmanlı Heyeti Reisi Rauf Bey, bu maddenin doğu vilayetlerinde karışıklığı önlemesi bir tarafa teşvik edeceğini belirtmişti. Tartışmalar sonunda taraflar maddenin, "Vilâyât-ı Sitte'de (altı vilayet) iğtişâş zuhurunda (karışıklık çıktığında) müttefikler bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını muhafaza ederler" şeklinde olması üzerinde uzlaşmışlardı.¹

Metnin Türkçesinde yer alan "Vilâyât-ı Sitte" tabiri İngilizce metinde, "Six Armenian Provinces" yani "Altı Ermeni Vilayeti" olarak yazılmıştı. Bu arada herhangi bir ihtilaf çıktığında İngilizce metnin geçerli olması hususunda taraflar mutabık kalmışlardı. Ayrıca mütareke imzalandıktan sonra konsolosluklara Fransızca olarak gönderilen mütareke metninde "les six vilayets de l'armenie" tabiri bulunmaktaydı. Aslında Türk tarafı gerek müzakerelerde gerek İngilizce metninde "Ermeni Vilayeti" tabirinin kullanıldığını ve maddenin amacının İtilaf devletleri tarafından bu bölgelerin Ermenilere verileceği anlamına gelebileceğini bilmekteydi.

Mondros Mütarekesi görüşmelerinde diğer bir mesele Elviye-i Selâse'nin (Kars, Ardahan ve Batum) durumuydu. İngilizlerin mütareke taslağı Elviye-i Selâse de dâhil olmak üzere bütün Kafkasya'nın 1914 sınırına kadar tahliye edilmesini öngörmekteydi. Osmanlı Devleti ise, bu bölgede kalabileceğini öngörüyordu. Rauf Bey bunun gerekçesi olarak da Türk ordusunun bölgeden ayrılmasının anarşiye neden olacağını, ayrıca bağımsızlıklarını elde eden Kafkas milletlerinin Rus idaresine girme tehlikesinin bulunduğunu ifade etmişti. Rauf Bey'in itirazlarıyla ufak değişiklikler sonucunda 11. maddenin son hali şu şeklide kararlaştırılmıştı:

"İran'ın kuzey batısındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce verilmiş olan emir icra edilecektir. Maverâ-yı Kafkas'ın evvelce Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden, bölgenin kalan kısmı müttefikler tarafından mahallî durum yerinde tetkik edilerek talep olunursa tahliye edilecektir."

¹ Tolga Başak, "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 18 (2018), s. 25.

İngilizlerin mütareke taslağındaki 15. maddesi, Kafkas demiryollarının kullanımı ile Batum ve Bakü'nün İtilaf devletleri tarafından işgali ile alakalıydı. Mondros Mütarekesi'nin 15. maddesi şu şekilde olmuştur:

“Bütün demiryollarına İtilaf kontrol görevlileri yerleştirileceklerdir. Bunlara bugün Osmanlı hükûmetinin kontrolü altında bulunan Maverâ-yı Kafkas demiryolları da dâhildir, bu Kafkas demiryolları serbest ve tam olarak İtilâf memurlarının idaresine verilecektir. Ahalinin ihtiyaçlarının giderilmesi dikkat nazarına alınacaktır. Bu maddeye Batum'un işgali de dâhildir. Osmanlı hükûmeti Bakü'nün işgaline muteriz bulunmayacaktır.”²

27 Ekim günü başlayan Mondros Mütarekesi görüşmeleri çok uzun sürmemiş ve İngilizlerin mütareke taslağındaki diğer maddeler de küçük değişikliklerle Türk delegasyonu tarafından kabul edilmişti. Böylece Osmanlı Devleti açısından yaklaşık dört yıl kadar süren harp sona ermişti. Doğu Anadolu bölgesi için yeni ve sıkıntılı bir dönem başlıyordu. Osmanlı ordusu Kafkasya'da ele geçirdiği sahayı boşaltacak, küçülmeye gidecek, 1914 yılındaki sınırlarına kadar olan bölge dışındaki bütün kontrolü İtilaf devletlerine teslim edecekti.³

Aslında daha mütarekeden önce, 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu Karargâhı ile 1. Kafkas Kolordusu dağıtılmıştı. Harbiye Nezareti 27 Ekim 1918'de de İslam Ordusu ve Kuzey Kafkas Komutanlığı'nı kaldırmıştı. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın emri ile Kafkasya'daki kuvvetler hudut gerisine çekilirken, Osmanlı Devleti “Elviye-i Selâse”nin, kendi hudutları dâhilinde kalmasını planlamıştı. Hâlbuki İtilaf devletleri, mütareke hükümleri gereğince Elviye-i Selâse'nin hemen boşaltılmasını istiyorlardı. Mütarekeyi takip eden günlerde Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgesinde bulunan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa mütareke hükümlerini uygulamakta isteksizdi; bölgeyi müttefiklerin istediği kısa zaman içinde boşaltma talebi karşısında direndi. Ateşkes şartlarını ileri süren İngilizlerin, Osmanlı Hükûmeti'ne yaptıkları baskılar sonunda 9. Ordu, 1877-1878 Osmanlı-Rus sınırına çekilmek zorunda bırakıldı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum boşaltılarak, 9. Ordu Erzurum'a alındı. Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Doğu'daki işlerin görüşülüp bir karara varılması için Yakup Şevki Paşa'yı görevlendirdi. Bu gelişmeler olurken Türk ordusunun günden güne daha da kötü duruma düşeceğini hesap eden Yakup Şevki Paşa elindeki sınırlı imkânlarla mukavemet etmeye kararlı olduğunu göstererek mümkün olduğunca ağır bir geri çekilme ile 9. Ordu'yu Erzurum'a nakletti. Paşa, geri çekilme esnasında hem ordunun hem de geride bıraktığı millî teşekküllerin ihtiyaçlarını da dikkate alarak malzeme, silah ve teçhizatını buna göre düzenledi.⁴

² Seha L. Meray ve Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977, s. 2-3; Ali Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948, s. 71; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, c. I, s. 521; *Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, c. I, s. 41

³ Selçuk Ural, *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul, 2008, s. 51-52.

⁴ Selma Yel, *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002, s. 79.

9. Ordu Şubat-Mart aylarında doğu bölgelerinin tahliyesi ile meşgul olduktan sonra, diğer Osmanlı orduları gibi 3 Nisan 1919'da lağvedildi ve bu ordudan geriye sadece Erzurum'da 15. Kolordu kaldı. 15. Kolordu'nun 3. Kafkas Tümeni Tortum'da, 12. Tümeni Horasan'da, 9. Kafkas Tümeni Erzurum'da ve 11. Kafkas Tümeni de Van civarında konuşlandırıldı. Kâzım Karabekir Paşa 15. Kolordu Komutanlığı'na tayin edildiği sırada Yakup Şevki Paşa İstanbul'a çağrıldı. Yöre halkı Erzurum'da kalarak başlatacakları mücadelede başlarına geçmelerini talep etmiş; Paşa ise dönmesi yolunda kesin emir aldığını ve üstelik rahatsızlığından dolayı gitmek durumunda kaldığını ifade ederek kendisini mazur görmelerini istemişti.⁵

Musul bölgesindeki 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa da Yakup Şevki Paşa ile iş birliği yaparak doğu vilayetlerinin işgalden korunması fikrindeydi. Ali İhsan Paşa, Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'nın mütareke imzalandığını belirten telgrafını alır almaz Bağdat'ta bulunan İngiliz Generali Marshall'a bir mektup göndererek, iki muharip ordunun arasında bir tampon bölge oluşturulmasını teklif etmişti. Ali İhsan Paşa kendi birliklerine uyarıcı emirler verdiği sırada, İngiliz kuvvetleri Musul'a 60 km'lik bir mesafede, güneyde bulunuyordu. Bundan da anlaşıldığı gibi, mütarekenin imzalandığı gün Musul Vilayeti büyük bir kısmı ile Osmanlı Devleti sınırları içindeydi. Bağdat'ta bulunan İngiliz temsilcisi ise 31 Ekim 1918'de İngiltere'nin Hindistan Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Musul Vilayeti'nin İngiltere için çok önemli olduğunu vurgulamakta idi.

Mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra 1 Kasım 1918'de Musul Vilayeti'nin güney hudutlarını işgal eden İngilizler, 10 Kasım 1918'de vilayet merkezini işgal ettiler. Bu işgal esnasında Erbil, Süleymaniye ve Musul Vilayeti'nin en mühim aksamı yine Türklerin elinde kalmıştı. 6. Ordu kademe kademe geri çekilirken, Ahmet İzzet Paşa'dan ordunun terhis edilmesi yolunda emir de alınmıştı. Bu emre göre, Ali İhsan Paşa maiyetindeki komutanlara terhis meselesini iletmiş ve gelen emirler doğrultusunda hareket etmelerini tavsiye etmişti. İngilizlerin Mısır ve Suriye Orduları Başkomutanı General Allenby'nin Harbiye Nezareti üzerindeki baskıları sonunda⁶ 6. Ordu 9 Şubat 1919'da lağvedildi; teşkilat ve kadrosu 13. Kolordu adıyla yeniden düzenlendi ve başına da vekâleten Miralay Cevdet Bey atandı.⁷

Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey ve güney bölgelerindeki İtilaf devletlerinin bu haksız uygulamaları ve işgallerinin had safhaya ulaştığı bir dönemde, uluslararası görüşmelerde Osmanlı toprak bütünlüğünün ortadan kaldırılmak istenmesi, İstanbul'da hem siyasi hem de askeri makamlar arasında endişeye sebep oldu. Bu sıkıntılı duruma karşı çeşitli çözüm yolları bulma çabalarını başlatmıştı.

⁵ Haluk Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 25-28.

⁶ Ali İhsan Sabis, *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, C. V, İstanbul: 1993, s. 33-41.

⁷ Mütareke döneminde Osmanlı ordularının lağvı ve yeniden teşkilatlanması ile ilgili olarak bakınız: Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara: 2001, ss. 37-39 ve 39-45.

2. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesinde, Vilâyât-ı Sitte'de⁸ (Erzurum, Bitlis, Van, Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbakır) bir karışıklık çıkması halinde bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal hakkını İtilaf devletleri muhafaza eder deniyordu. Mütarekenin bu maddesi kamuoyunda bir rahatsızlık oluşturmuştu. Türk halkının huzurunu, münferit moral bozucu olaylardan çok Ermenilerin politik isteklerinin ortaya konması ve bunların İtilaf devletleri tarafından desteklenmesi bozuyordu. Bu endişeyle, Meclis-i Mebusan'ın feshinden önce, 1918 yılı Aralık ayı başında Şark Vilayetleri mebusları mecliste bir grup halinde toplanmak lüzumu hissetmişlerdi. Kendilerine "Vilâyât-ı Şarkıyye Grubu" diyen bu mebuslar seçtikleri bölgenin menfaatleri için ve Türk milleti namına hareket etmek üzere bir grup halinde bulunmaya karar vermişlerdi. Yedi maddelik bir program hazırlayan grup, kitap, gazete ve risaleler neşretmek ve millî menfaatleri müdafaa etmek maksadıyla Avrupa'ya heyet göndererek hakların korunmasına çalışmak gibi bir gaye takip ediyordu.⁹

Mütarekenin 24. maddesi Erzurum'da da bazı ileri gelenler tarafından Vilâyât-ı Şarkıyye'nin Ermenistan olacağı şeklinde değerlendirilmiş ve çeşitli faaliyetlerle bunların önüne geçilmek için çalışmalara başlanmıştı. Erzurumlu Hoca Raif Efendi de mütarekenin imzalanmasından sonra hemen İstanbul'a giderek yetkililerle ve Diyarbakırlı Süleyman Nazif Bey ile görüşmüş, bazı gazetelerin "Ermeni Tehciri" meselesini ele alarak Ermenileri suçsuz göstermelerinden yakınmış, Doğu Anadolu topraklarından bir kısmının bunlara terk edileceğine dair düşünce ve fikirlerin bölge halkı üzerinde yaptığı olumsuz tesiri anlatmıştı. Meseleyi çok ciddi kabul eden Süleyman Nazif Bey, Raif Efendi ile birlikte önce gazete idarehanelerini ziyaret etmiş ve Ermeni meselesi hakkında daha ölçülü yazılar yazılmasını istemişse de bundan bir netice alamamıştır. Bundan sonra Beyrut eski valisi İsmail Hakkı, Hicaz eski valisi Mahmud Nedim, Bayezid Mebusu Şefik, Diyarbakır Mebusları Zülfü ve Fevzi, Sivas Mebusu Rasim, Süleyman Nazif ve Hoca Raif Efendi bir araya gelerek 2 Aralık 1918'de Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Cemiyetin kurulduğu günlerde Dursunbeyzade Cevad Bey de yedek subaylıktan terhis edilince İstanbul'a gelmiş ve Maarif Nezareti'ne müracaat ederek kendisi için daha önce teklif edilen Erzurum Darülmualimin Müdürlüğü'ne tayinini istemiş fakat isteği kabul edilmemiştir. Cevad Bey İstanbul'da kaldığı günlerde Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne giderek cemiyetin toplantılarına katılmış, cemiyetin bir üyesi olmuş ve kendisine gerektiğinde Erzurum'da şube açma yetkisi de verilmişti.¹⁰

⁸ Vilâyât-ı Şarkıyye ve Vilâyât-ı Sitte tabirleri için bakınız. Ali Emiri, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1334 (1918); Enis Şahin, "Vilâyât-ı Şarkıyye Meselesi", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara: 2019, ss. 187-209.

⁹ Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 51.

¹⁰ Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, Ankara: 1993, s. 6; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, C. I, 1988, s. 19.

Cemiyetin ilk toplantılarında, cemiyet adına çıkarılacak gazete işi, tehcir dolayısıyla Türk milletine atılan iftiralara cevap verme yolları ve doğu vilayetlerindeki Müslümanların haklarını hangi yollardan müdafaanın gerektiği uzun uzadıya konuşulmuş, birkaç gün süren toplantılar sonunda vatanın müdafaası konusunda önemli kararlar alınmıştır. Cemiyet ilk kongresini 13 Aralık 1918'de Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nde yapmıştır. Otuz kişinin katıldığı kongrede 12 kişilik bir idare heyeti oluşturulmuş, idare heyeti başkanlığına eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı Bey, kâtib-i umumiliğine de Van Mebusu Vasif Bey seçilmiştir.¹¹ Cemiyetin üyeleri ise; Diyarbakırlı Süleyman Nazif, Diyarbakır Mebusu Pirincizâde Feyzi, eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Sivas Mebusu Rasim, Sivaslı yedek subay Abdullmuttalib, Diyarbakırlı genç yedek subay Cavit, Osmanlı Mebusan Meclisi sabık Mebusu Rasim, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Erzurum sabık mebusu olan Raif Hoca, Erzurumlu öğretmen Cevad Bey idi.¹²

Cemiyet kurulduktan sonra millî konularda aktif olarak çalışmış, işgaller ve haksız uygulamalar karşısında hükûmete ve saraya ikaz edici telgraflar çekmiş, basın yoluyla protesto mesajları yayınlamıştır. Abdullmuttalib Bey, Fransızca olarak yayınlanan *Le Pays/Vatan* ve Süleyman Nazif Bey Türkçe olarak yayınlanan *Hadisat* gazeteleri ile fikirlerini kamuoyuna açıklamaya çalışmıştır. Örneğin İzmir'in işgali üzerine 21 Mayıs 1919'da Sadaret makamına bir telgraf gönderilerek, Osmanlı hâkimiyetini doğu vilayetlerinde devam ettirmek suretiyle millî hukuku koruma azminde bulunan ve Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Mamûretülaziz ve Van vilayetlerinin seçkin evlatlarından oluşan, vilayetdaşlarının güvenini kazanmış olan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin İzmir'in işgalini takbih ettiği, bu kabahatin tamiri için hükûmete yardıma hazır oldukları ve hemşerilerinin vicdanına tercüman olarak bunu temin ettikleri bildirilmiştir.¹³

Cemiyetin üzerinde önemle durduğu konulardan biri de Kürtçülük çalışmalarıydı. Cemiyet yöneticileri bir taraftan Avrupa'ya Ermenilerin haksızlığını anlatmaya çalışırken diğer taraftan da içerde Kürt bağımsızlığı için çalışan Kürt milliyetçileri ile uğraştı. Cemiyetin görüşmelerinde, Seyyit Abdülkadir başkanlığında kurulan ve mühründe "Autonomie de Kurdistan" tabiri bulunan Kürt Teali Cemiyeti'nin çalışmaları ele alınmış ve bu cemiyetin dağıtılması kararlaştırılmıştır. Süleyman Nazif ile Dursunbeyzade Cevad bu cemiyetin İctihad Evi yanındaki merkezine giderek Seyyit Abdülkadir ile görüşmüşler, doğu vilayetlerinin üzerinde kötü ihtiraslar dolaştığını, Ermenilerin Doğu Anadolu'ya göz diktiğini, bu durum karşısında Müslüman hâkimiyetinin devamının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını, Kürt Teali Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmasının Kürt'le Türk'ü birbirinden ayıracağını, hâlbuki kurulan Vilâyât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin hiçbir kavmi ayrılık göstermeksizin, Türk-Kürt

¹¹ *Hadisat*, 14 Kânunuevvel 1334/15 Aralık 1918, No: 56.

¹² Enis Şahin, "Mondros Mütarekesi'nden TBMM'nin Kuruluşuna Vilâyât-ı Şarkiyye'de Cemiyetleşme", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Editörler: Safiye Kiranlar, Eminalp Malkoç, İstanbul: 2019, s. 75.

¹³ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), BEO. A. VRK. 832/62.

ayırmaksızın bütün bu vilayetler halkını içine alabileceğini kuvvetli delillerle anlatmışlardı. Fakat Seyyit Abdulkadir onlarla görüşecek hiçbir şeyleri olmadığını, İtilaf devletlerinin kendilerine her türlü yardımı yapacaklarını söyleyerek konuşmayı kesmiştir.¹⁴

Bu mücadele bir müddet daha İstanbul basınında sürmüş,¹⁵ Vilâyât-ı Şarkkiye MHMC¹⁶ Doğu Anadolu'da teşkilatlanarak iddialara cevap vermeye çalışmıştır. Yapılan çalışmalar ve görüşmeler sonunda 11 Mart 1919'da Erzurum'da peşinden de Elâzığ'da şubeler açılmıştır. Şubeler başlangıçta birbirinden bağımsız görünse de kısa süre içinde irtibata geçerek genel kongreye doğru adım atmışlar, Şark Cephesi'nde mütarekenin uygulanmaması için gayret göstermişler, haksız uygulamalara karşı toplantılar yaparak ve mitingler düzenleyerek halkı birlik içinde tutmuşlardır.

3. Erzurum Kongresi

Ermeni tehlikesi ve Kürtçülük faaliyetlerinin önüne geçebilmek ve Osmanlı topraklarının parçalanmasını önlemek için İstanbul'da kurulmuş olan Vilâyât-ı Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Doğu Anadolu'da birçok ilde şube açmıştı. Bu şubelerin hedeflerine ulaşabilmeleri ve bu tehlikeli faaliyetlerin önüne geçebilmeleri için ortak bir hedef belirlemeleri ve birlikte çalışmaları gerekiyordu. Bu şubelerden biri olan Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 29 Mayıs 1919'da bu düşünceyle toplanarak, büyük ve önemli olan davanın ihyası için yedi vilayetin (Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Sivas, Mamuretülaziz, Diyarbakır) katılmasıyla umumî bir kongrenin toplanmasının gerekli olduğunu düşündü. Bu günlerde Trabzon'daki direniş taraftarları da Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında aynı kararı alarak doğu vilayetleriyle irtibata geçmeye çalışmaktaydılar.¹⁷

Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 30 Mayıs 1919'da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne ve Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Bitlis, Van, Erzincan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti şubelerine iki ayrı telgraf çekerek kongre çalışmalarına dair ilk adımı atmıştır. Trabzon'a gönderilen telgrafta, Trabzon'un doğu vilayetleri için, doğu vilayetlerinin Trabzon için öneminden bahsedildikten sonra doğu vilayetleri olarak toplanarak Millî Mücadele gayretlerini birleştirmek ve bu toplantıda doğu vilayetleri ile tarihî, ırkî birliği olan Trabzon halkını da aralarında görmek istediklerinden bahsedilerek bu toplantının nerede yapılabileceği hakkında düşünceleri sorulmuştur. Doğu Anadolu vilayetlerine gönderilen telgrafta ise Ermeni tehlikesinden, birlik halinde hareket etmenin öneminden bahsedilerek iki ya da üç kişi seçip uygun görülecek yerde toplanacak kongreye gönderilmesi istenmiştir.¹⁸

¹⁴ Cevad Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara:1946, s. 18-19.

¹⁵ *Hadisat*, 5 Mayıs 1919, No: 125.

¹⁶ MHMC = Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

¹⁷ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara: 1991, s. 64-65; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 35-36.

¹⁸ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 36-37.

Erzurum'un telgrafı Trabzon'a ulaştığı zaman Trabzon MHMC toplantı halinde idi. Cemiyet, Erzurum'un teklifini kabul ederek kongre için Erzurum'un her yönden uygun olduğunu, vatanın kurtarılması için tek vücut olunacağını, Erzurum Şubesi heyetini, heyet-i müteşebbise seçtiklerini bildirerek kongrenin yerinin ve zamanının bildirilmesini istiyorlardı. Bu haberi alan Erzurum, durumu diğer vilayetlere duyurmuş, artık Türk ve Kürt'ün bir olduğunu, gelecekte emin olarak çalışacaklarını, temsilcilerin bir an önce Erzurum'a gönderilmesini istemiştir.¹⁹ Erzurum'un kongre teklifini alan doğu vilayetleri de kısa süre içerisinde bu isteğe cevap vererek delegelerini seçip göndereceklerini bildirmişlerdir.²⁰

17-25 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılan Erzurum Vilayet Kongresi'nde, genel kongre tarihi 10 Temmuz 1919 olarak kararlaştırıldı. Bundan sonra Erzurum MHMC kongre hazırlıklarına başladı. Bu hazırlıklara 15. Kolordu ve 3. Ordu Müfettişliği de katılarak gerekli tedbirler alındı. Mustafa Kemal Paşa 29 Haziran 1919'da Tokat'tan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "Vilâyât-ı Şarkıyye adına yapılacak Erzurum Kongresi'nin azalarının hiçbir etki ve müdahaleye gerek olmadan millî bir tarzda kendi aralarında yapılmasının pek kolay ve istenen sonuçları elde edeceğinin görüldüğünü ifade ettikten" sonra Hüdavendigâr, Edirne, Aydın, Karesi, Çanakkale gibi uzak yerlerin de bu konuda itimadının alınması gerektiğini, bunların ikazının lüzumlu olduğunu bildirmiştir.²¹ Mustafa Kemal Paşa bu telgrafta, Erzurum Kongresi'nin yalnızca Doğu Anadolu'da değil bütün Anadolu'da tesirli olmasını ve desteklenmesini istiyordu. Bu sebeple Sivas'ta umumî bir kongre yapılması gerekliliği daha 21 Haziran 1919'da beliriyordu.²²

Erzurum Kongresi hazırlıkları Mustafa Kemal Paşa'nın 3 Temmuz'da Erzurum'a gelmesiyle birlikte daha da hızlanmış ve genişlemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın istifasından sonra başkanı seçildiği, kongre hazırlıklarıyla görevli yürütme kurulu, ilk toplantısını 10 Temmuz'da yaptı. Oysa kongrenin o gün toplanması gerekiyordu. Fakat delegelerin Erzurum'a vaktinde gelememeleri yüzünden kongrenin, II. Meşrutiyet'in ilan günü olan 23 Temmuz'da yapılmasına karar verildi. Böylece 7 Temmuz'da Erzurum'da parlak bir törenle karşılanan Trabzon delegeleri²³ kendi aralarında ve Erzurum MHMC azaları ile bol bol görüşme imkânı buldular.

¹⁹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara: 1968, s. 52-53; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 37.

²⁰ Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri*, Hazırlayan: Ali Birinci, İstanbul: 1999, s. 37-38; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s. 63, 64, 70, 72, 79, 80; Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara: 1969, s. 6-11.

²¹ *Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE.)*, K.323. D.4/6, F:39.39-1; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, I, Ankara: MEB Yay., 1987, s. 46.

²² Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 71-72.

²³ Trabzon delegeleri, 5 Temmuz'da Trabzon'dan hareket ederek 7 Temmuz'da Erzurum'a geldiler. Heyet Mustafa Kemal Paşa, Kolordu erkânı ve Erzurum MHMC idare heyeti tarafından karşılandı. Trabzonlular için Hacı Dedeoğlu'nun büyük konağı hazırlanmıştı. Güneri, *Hatıra Defteri*, s. 52; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 67-68; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s. 176.

Kongre hazırlıklarının sürdüğü o günlerde üzerinde durulan en önemli meselelerden biri de Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kongreye girip girmemeleri ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye başkan seçilip seçilmemesi idi. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in kongreye girebilmeleri için herhangi bir yerden mümessil seçilmeleri gerekiyordu ve kendileri de Erzurum temsilcisi olarak kongreye katılmak istiyorlardı. Onların bu isteğini yerine getiren Erzurum MHMC azalarından Cevad ve Kâzım Beyler 20 Temmuz 1919'da kongre mümessilliğinden istifa ederek yerlerini Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'e bırakmışlardı. İstifa eden Cevad Bey'in Hasankale'den, Kâzım Bey'in de Tortum'dan aza seçilerek, kongreye girmeleri sağlanmıştır. Erzurum MHMC, Mustafa Kemal Paşa'nın istifasında gösterdikleri fedakârlığı onun kongreye başkan seçilmesi konusunda da göstermişlerdi.²⁴

Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da açıldı. Saat 11.00'de toplanacak olan kongrenin azaları erkenden kongrenin yapılacağı Sansaryan Mektebi'nin (bir dönem Atatürk Endüstri Meslek Lisesi, 2018 yılından beri "Kongre Binası-Atatürk Resim Heykel Müzesi ve Galerisi") bahçesine kurulmuş çadırlar altında toplanmaya başlamışlardı. Yapılan yoklamadan sonra kongre, Şiran Müftüsü Hasan Fehmi Efendi'nin okuduğu Arapça dua ile açılmış, en yaşlı mümessil Trabzonlu Eyüboğullarından İzzet Bey hakkından feragat edince açış nutkunu Erzurum Şubesi İdare Heyeti Reisi Mehmed Raif Efendi yapmıştır. Raif Efendi konuşmasını kongreyi yönetecek bir başkan seçilmesini isteyerek bitirmişti. Kongrenin ilk günü hazır bulunan 45 kişiden 38'inin oyu ile Mustafa Kemal Paşa Erzurum Millî Kongre Başkanlığı'na seçildi.²⁵

Mustafa Kemal Paşa, kongreye başkan seçilmesi üzerine yaptığı konuşmasında, başkan seçildiği için teşekkür etmiş, Osmanlı Devleti'nin o günkü durumunu, Mısır'da, Hindistan'da, Afganistan'da, Suriye'de, Irak'ta ve Kuzey Afrika'da millî bağımsızlık uğrunda yapılan mücadeleleri anlatarak müdahaleden uzak bir millî iradenin Anadolu'dan çıkacağını, bu sebeple bir millî meclisin var olmasını ve bunun millete dayanması gerektiğini belirterek hilâfet ve saltanata dua ile nutkunu bitirmişti.²⁶

Kongrenin son toplantısı 7 Ağustos Perşembe günü yapıldı. O gün Heyet-i Temsiliye seçimleri üzerinde çalışıldı ve yapılan seçimler sonunda Heyet-i Temsiliye şu kişilerden oluştu: Mustafa Kemal Paşa (Sabık 3. Ordu Müfettişi Askerlikten Müstafi), Rauf Orbay (Sabık Bahriye Nazırı), Raif Efendi (Sabık Erzurum Mebusu), İzzet Bey (Sabık Trabzon Mebusu) Servet Bey (Sabık Trabzon Mebusu), Şeyh Fevzi Efendi (Erzincan'da Nakşi Şeyhi) Bekir Sami Bey (Sabık Beyrut Valisi), Sadullah Efendi (Sabık Bitlis Mebusu), (Hacı

²⁴ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s. 184; Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 99; Güneri, *Hatıra Defteri*, s. 56.

²⁵ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, s. 13-14; Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 109.

²⁶ Nutkun metni için bkz. Atatürk, *Nutuk*, III, Vesika: 38; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 82 (Ekim 1982), Belge No: 1786; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara: 1961, s. 3; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, s. 14-21.

Musa Bey (Mutki Aşiret Reisi).²⁷ Daha sonra delegelerin isimleri okunmak suretiyle beyannamenin imzalanmasına geçilmiş, o gün hazır bulunan 47 delegeden 45'i beyannameyi imzalamıştır.²⁸

Erzurum'da yapılan Doğu Vilayetleri Kongresi 7 Ağustos'a kadar on dört gün sürdü ve aynı gün bir beyanname ve nizamnâme yayınlandı. Kongrenin Anadolu'da gerekli etkiyi yapabilmesi ve amacına ulaşabilmesi için kongrede alınan kararların basılarak her tarafa gönderilmesi gerekiyordu. Bu amaçla beyanname, 15. Kolordu mıntıkasındaki bütün matbaalarda binlerce nüsha bastırılarak çoğaltıldı. Fakat İstanbul Hükûmeti, her bölgeye dağıtılan bu beyannameleri toplatarak dağıtılmasını engellemeye çalışmıştır.²⁹

Bu şartlar altında dağıtılması sağlanan Erzurum Kongresi Beyannamesi³⁰ on maddeden oluşuyordu ve "Şarki Anadolu Vilâyâtı Erzurum Kongresi Beyannâmesidir" başlığını taşıyordu. Beyannamenin giriş kısmında, Aydın Vilayeti'nde Yunanlıların, Kafkasya'da Ermenilerin, Karadeniz sahillerinde Rumların Müslüman ahaliye yaptığı zulümlerden, milleti parçalanma tehlikesi karşısında gören Doğu Anadolu halkının kurduğu cemiyetler vasıtasıyla Erzurum Kongresi'ne katıldığından ve kongrenin yayınlanan kararları aldığından bahsediliyordu. Beynamede şu noktalar üzerinde durulmuştu:

Trabzon Vilayeti ve Canik Sancağı ile Vilâyât-ı Şarkıyye birbirinden ve Osmanlı camiasından ayrılması düşünülmeyen öz kardeşlerdir. Vatanın bütünlüğü millî istiklâlin sağlanması ve saltanat ve hilâfetin korunması için kuvâ-yı millîyeyi âmil irâde-i millîyeyi hâkim kılmak esastır. Her türlü işgal ve müdahalenin Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf telâkki edileceğinden birlikte müdafaa ve mukavemet kabul edilmiştir. Hıristiyan halka sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilmeyecektir. Devletlerin bir baskısı altında hükûmetin bu bölgeyi bırakmak zorunda kalması ihtimaline karşı kararlar alınmıştır. Bu kararlar nizamnâmenin 4. maddesinde açıklanmıştır. Müslümanların çoğunlukta bulunduğu topraklarımızın bölünmesinden vazgeçilmelidir. Bağımsızlığımız ve bütünlüğümüz korunmak şartıyla istilâ emeli beslemeyen bir devletin fennî, sınaî yardımı kabul edilebilecektir. Bu madde ile o günlerde gündemde olan manda meselesine de bir açıklık getirilerek ilkeleri tespit edilmiştir. Beynamede, hükûmetin durumu da ele alınarak hükûmetin irâde-i millîyeye dayanması ve millî meclisin hemen toplanması gerektiği ihtar edilmiştir. Vicdân-ı millîden doğan cemiyetler "Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirilerek genişletilmiş, köylerden il merkezlerine kadar birleştirilen bu teşkilât bir Heyet-i Temsiliye seçmeyi kabul etmiştir.

²⁷ Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. I, s. 232-235; Dursun Ali Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", *Atatürk Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnk. Tar. Enst. Dergisi*, 1/3, (19 Mayıs 1989), s. 43.

²⁸ Akbulut, "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", s. 49; Fahrettin Kırzioğlu, "Erzurum Kongresi Beyannamesini İmzalayan 45 Mümessil", *Kültür ve Sanat*, S. 5 (Ocak 1977), s. 157-158.

²⁹ Dursun Ali Akbulut, *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, Erzurum: 1992; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 99.

³⁰ Beyannamenin tam metni için bkz. ATASE. K. 391, D.2/5 (9), F.2, 2-1; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, yıl: 30 (Mayıs 1981) Sayı: 79, Belge No: 1738; Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, s. 23-25; Dursunoğlu, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 168-170; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 99-101; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, s. 251-255.

“Şarkî Anadolu'nun İttifak-ı tâmmıyla 10/23 Temmuz 1335 tarihinde Erzurum'da akdolunan ilk kongrenin mukarreratıdır” başlığı altında “mevad-ı esasiye” kısmında,³¹ beyannamedeki konulara değinilerek bunların açıklaması yapılmış, Osmanlı Hükûmeti'nin buraları terk etmesi karşısında geçici bir hükûmetin kurulması kararlaştırıldığı ve Heyet-i Temsiliye'nin buna salâhiyattar olduğu, bu bölgeden göçün kesinlikle yasaklandığı ve bunun için mahallî heyetlerle Heyet-i Temsiliye'nin görevli olduğu, kongre kararlarının millete, hükûmete ve ecnebilere duyurulması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra nizamnâme bölümünde, kurulan cemiyetin unvanının Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğu, maksat bölümünde, Osmanlı Devleti'nin tamamîyetini korumak için kuvâ-yı milliyeyi âmil, irâde-i milliyeyi hakim kılmanın esas olduğu, teşkilât bölümünde bütün Müslüman vatandaşların bu cemiyetin üyesi olduğu, teşkilâtların aşağıdan yukarıya birbirine bağlı olduğu ve hepsinin üzerinde Heyet-i Temsiliye bulunduğu, köy, nahiye, kaza, liva, müstakil liva ve vilayet idare heyetleri teşkilâtlarının nasıl kurulacağı belirtilmiştir. Bu teşkilatlar bölgelerindeki olaylardan Heyet-i Temsiliye'yi haberdar edecektir. Kongreler kısmında, Vilayet kongresinin senede bir kez vilayet merkezlerinde, umumî kongrelerin yine senede bir kez 10/23 Temmuz tarihlerinde Heyet-i Temsiliye'nin kararlaştırdığı mahalde toplanacaktır. Bu kongrede Heyet-i Temsiliye'nin ve teşkilâtın bir yıl zarfında yaptığı işler gözden geçirilerek bir dahaki sene neler yapılabileceği ve bütçe kararlaştırılacaktır. Nizamnâmenin 7. maddesi Heyet-i Temsiliye'ye, 7. maddeye yapılan ek Heyet-i Temsiliye'nin nasıl seçileceğine dairdir. Buna göre Heyet-i Temsiliye en az dokuz en fazla on altı kişiden oluşacaktı. Erzurum'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye dokuz kişiden oluşuyordu. Yeni kurulan cemiyetin merkezi şimdilik Erzurum olarak kabul edilmiş, alınan kararlar ve Heyet-i Temsiliye'ye kimlerin seçildiği Erzurum Valiliği'ne bir yazı ile bildirilmiştir.³²

Alınan bu kararlardan da anlaşılacağı üzere Erzurum Kongresi bölgesel nitelikte olmasına rağmen bütün Osmanlı topraklarını kapsayan önemli kararlar almıştır. Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasıyla teşkilâtın İstanbul ile bir alâkası kalmamış, yeni cemiyet kongre kararları gereğince genişleyerek kazalara kadar şubelerini açmıştır. Böylece özellikle Doğu Anadolu'da bir birlik teşkil edilmiş, hareket tek merkezden idare edilmeye başlanmıştır. Bu idarenin merkezini Heyet-i Temsiliye teşkil ediyor ve başında Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu. Böylece Millî Mücadele'nin ilk idare çekirdeği Erzurum Kongresi'nde oluşturulmuştur. Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar bundan sonraki üç sene zarfında bütün memleketi içine alan mücadele ve siyasi hareket devrinde izlenen politikanın temelini teşkil eder. Erzurum Kongresi, kendisinden sonraki bütün mücadele safhalarının öncüsü olmuştur diyebiliriz.

³¹ Kongre mukarreratı ve nizamnâmesi için bkz. ATASE. K.391, D.2/5 (9), F.3, 3-1, 3-2; K. 2708, D.1/1, F.6; *Tarih Vesikaları*, C. I, S. 2 (Ağustos 1941) s. 83-88; Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ek: 14, s. 187-194.

³² Atatürk, *Nutuk*, III, Vesika: 41.

Doğu Anadolu vilayetleri için kongre, yeniden örgütlenmek ve Kürtlük ve Ermenilik iddialarına karşı bir araya gelmek için bir araç olmuştur. Kongre delegeleri, memleketlerine döndüklerinde yeniden örgütlenmişler, Heyet-i Temsiliye kararlarına uymak konusunda gayret göstermişlerdir. Tabii ki bu yapılanma karşısında bir de İstanbul Hükûmeti yer alacaktır. Doğu Anadolu'da ve Anadolu'nun birçok vilayetinde olumlu etkiler meydana getiren Erzurum Kongresi aksi tesirini İstanbul Hükûmeti ve İngilizler üzerinde göstermekte gecikmemiştir.³³ Anadolu'da çalışmalarına başladığı günden itibaren hükûmetin ve İngilizlerin yakın takibinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi ile hareketinin genel çerçevesini çizmişti. Damat Ferit Paşa Hükûmeti, Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a getirebilmek için çok çalışmış, çeşitli vaatlerde bulunmuştu. Hükûmete göre, onun tutumunda devam etmesi, merkez ile Doğu Anadolu'nun birbirinden ayrılması anlamına gelecekti. Gelmezse, İngilizler asker gönderip onu getirmeye çalışacaklar, girdikleri yerden de çıkmayacaklardı. Ayrıca, Sulh Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nin bölünmesi henüz kesin olarak kararlaştırılmamıştı. Hükûmeti ve İngilizleri, Mustafa Kemal Paşa konusunda endişelendiren konulardan en önemlisi, Erzurum ve Sivas kongrelerinin toplanmasıydı. Bu sebeple hükûmet bu kongreleri engellemek için elinden geleni yapacaktı.

İstanbul Hükûmeti, Erzurum Valiliği'ne ve 15. Kolordu'ya emirlerini dinletememiş, kongrenin toplanmasına engel olamadığı gibi Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması hakkındaki kararını da uygulatamamıştı. Kongre kararlarının da yayınlanmasına engel olamayan hükûmet, son bir çareye daha başvurdu. Hükûmet, emirlerini kesinlikle yerine getirecek olan Abdullah Paşa'yı 4 Ağustos 1919'da 3. Ordu Kumandanlığı'na tayin etti, böylece Doğu Anadolu'da askerî yönden gücünü artıracaklarını zannediyordu.³⁴ Bu Erzurum için pek de iyi bir haber değildi. Özellikle yeni başlamakta olan millî hareketin askerî cephesinin çökertilmesi anlamına geliyordu ve bunun önlenmesi gerekiyordu. Bu düşüncelerle harekete geçen Kâzım Karabekir Paşa, 13 Ağustos'ta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafla, kamuoyunun Abdullah Paşa'yı istemediğini bildirmiş, Trabzon'da bulunan 3. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği şifre ile de Abdullah Paşa'nın Trabzon'a gelmesi halinde vapurdan indirilmeyerek İstanbul'a geri gönderilmesini istemiştir. Erzurum'un bu baskıları neticesinde Abdullah Paşa İstanbul'dan yola çıkmadan istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu teşebbüsünde de başarılı olamayan hükûmet, 26 Ağustos 1919'da ordu müfettişliklerine ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle bunları kaldırmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan ayrıldığı ve Sivas'a geldiği sırada, 3 Eylül 1919'da 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa azledilmiş, Damat Ferit Paşa gazetelerde yayınlanan beyanatında, Anadolu Hareketi'nin hiçbir askerî şekle sahip olmayıp millete

³³ Kongrenin Anadolu'daki etkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Haluk Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s. 121-128.

³⁴ BOA. BEO. Vilâyetler Gelen-Giden Defterleri (2), Defter No: 1262, s. 104.

dayanmadığını, bu hareketi yönetenlerin harpten sonra Anadolu'ya yayılmış bir takım gençler olduğunu, hareketin sönmüş bir saman alevi gibi olduğunu, İttihat ve Terakki'nin idaresinde görüldüğünü³⁵ iddia ederek millî hareketi değersizleştirmeye çalışmıştır.³⁶

Erzurum'da bir kongrenin toplanacağı haberinin alınmış olması İtilaf devletlerini harekete geçirdi. Erzurum Kongresi'nin tarihi, 10 Temmuz 1919 olarak kabul edilmiş olduğundan, kongreye engel olmak isteyen Erzurum'daki İngiliz Temsilcisi Yarbay Rawlinson, 9 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etti, toplanacak olan kongreye hükûmetinin müsaade edemeyeceğini, gerekirse kuvvet kullanacaklarını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa, kendilerinden böyle bir izin istemediklerini, kongrenin hangi şartlar altında olursa olsun toplanacağı karşılığını verdi.³⁷ Bütün bu engellemelere karşı Erzurum Kongresi yeterli delege sayısı ile toplanacaktı.

4. Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler

Eldeki belge, bilgi ve zabıt kayıtlarına göre, kongreye katılan delegelerin sayısı çeşitli kaynaklarda farklı farklı verilmiş olup, delege sayıları birbirini tutmamaktadır. Bunda Kongre zabıt kayıtlarının tutulmasındaki noksanlıklar, sonradan yazılan hatıralardaki bilgi eksikliklerinin etkili olduğu görülmektedir. Ayrıca kongre zabıtları incelendiğinde delegelerin tamamının ilk gün hazır bulunmadıkları gibi, kongre çalışmaları devam ederken katılanların ya da ayrılanların olduğu görülmektedir. Bu konuda en teferruatlı bilgileri veren Kırzioğlu, kongreye katılan 63 delegenin illere göre dağılımını şöyle vermektedir:

Erzurum (Erzurum, Bayburt, Ağrı, Yusufeli, Kiğı): 20, Trabzon (Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Gümüşhane): 18, Sivas (Sivas, Amasya, Tokat, Şebinkarahisar): 13, Bitlis (Bitlis, Muş, Siirt, Bingöl): 4, Van Vilayeti: 2, Erzincan Sancağı/ Mutasarrıflığı: 6. Günümüz idari taksimatına göre ise; Erzurum, Trabzon, Erzincan, Giresun, Amasya, Tokat, Artvin, Bitlis, Van, Gümüşhane, Bayburt, Rize, Ordu, Tunceli, Ağrı, Siirt, Bingöl, Hakkâri, Şırnak illerini kapsayan 20 valilik bölgesinden seçilen delegeler kongreye katılmışlardır. Ayrıca Mamuretülaziz (Elâzığ) Vilayeti'nden (Merkez, Dersim ve Malatya ile Adıyaman dahil) beş ve Diyarbakır Vilayeti'nden (Merkez, Mardin, Siverek dahil) üç temsilci Erzurum Kongresi için seçilip yola çıkmışlarsa da Hükûmete sıkı bir şekilde bağlı olan valiler tarafından engellenip gönderilmemişlerdir. Elviye-i Selâse (Kars, Oltu-Ardahan ve Artvin-Batum) adına Erzurum'a gelen temsilciler ise Mondros Mütarekesi'ne aykırı düşer diye kongreye katılamamışlardır. Çünkü Erzurum Kongresi Beyannamesi'nin 6. maddesi'nde de belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin yeni sınırları, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre tespit edilmişti. Mütarekenin 11. maddesine göre, Osmanlı kuvvetleri harpten önceki sınırlarına çekileceklerdi. Bu yüzden Artvin dahil Ardahan ve Kars'tan 4, Nahcivan'dan 1 temsilcinin Erzurum Umumi Kongresi'ne

³⁵ *İkdam*, 5 Eylül 1335/1919, No: 8108.

³⁶ ATASE. K.323, D.4/60, F.66; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 108.

³⁷ ATASE. K.2210, D.1/5-9, F.4.4-1; Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, s. 44.

katılma müracaatları kabul edilmemişti. Ancak, Elviye-i Selâse Mümessilleri kongrede resmen temsil edilmemişlerse de onları temsilen bir kişi vardı. Bu kişi Bayezid Sancağı adına kongreye katılan Avukat Hüseyin Avni (Ulaş) Bey'dir.³⁸

Elimizdeki kaynaklardan hareketle kongreye 46 farklı merkezden katılan delegelerin (63 kişi) isimlerini ve temsil ettikleri bölgeleri şu şekilde verebiliriz:

İsim	Katıldığı Yer
Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)	Erzurum/Merkez Kazası
Hüseyin Rauf (Orbay)	Erzurum/Merkez Kazası
Mehmed Raif (Dinç)	Erzurum/Merkez Kazası
Hüseyin Avni (Ulaş)	Bayezid Sancağı/Merkez
Abdullahazade Zahid Bey (Pekindağ)	Bayburt Kazası
Alemdarazade Mehmet Tevfik (Çoruh)	Bayburt Kazası
İsmail Hakkı (Nalbandoğlu)	Diyadin Kazası
Mustafa (Sabuncuoğlu)	Diyadin Kazası
Maksud (Kapıkaya)	Eleşkirt Kazası
Mehmet Cevat (Dursunoğlu)	Hasankale Kazası
Battal (Eyigün)	Hasankale Kazası
Alaeddin Bey/Paşazade Mehmed Celaleddin	Hınıs Kazası
Cemal (Aksu)	İspir Kazası
Süleyman Necati (Güneri)	Karakilise (Karaköse/Ağrı)
Mirüveyszade Kahraman Sabri (Yazıcı)	Kığı Kazası
Yazıcızade Mehmed Said Bey	Kığı Kazası
Sait Bey (Özlütürk)	Narman Kazası
Namikefendizade Ahmed Mümtaz (Erverdi)	Tercan Kazası
Kâzım (Yurdalan)	Tortum Kazası
Ahmed (Yaralı)	Yusufeli (Kiskim) Kazası
Abanoszade Hüseyin Avni Bey	Trabzon/ Merkez Kazası
Hacısalihoğlu Servet Siret (Orkun)	Trabzon/Merkez Kazası
Serdarizade Hasan Remzi (Serdaroglu)	Akçaaabat (Polathane) Kazası
Kitapçızade İbrahim Hamdi (Muhsin Elgen)	Giresun Kazası
Duyduzade Dr. Ali Naci (Duyduk)	Giresun Kazası
Kadirbeyoğlu Zeki Bey (Kadirbeyoğlu)	Gümüşhane Merkez Kazası
Müftü Hafız Osman Nuri Efendi	Kelkit Kazası
Eyyübizade Mehmet İzzet Bey	Maçka Kazası
Müderriş Hafız Yunus Sıdkı (Bulut)	Of Kazası
Avukat Hasan Hilmi (Koral)	Ordu Kazası
Abaza Hafız İsmail Hakkı (Genç)	Rize Merkez Kazası
Mehmed Necati (Memişoğlu)	Rize Merkez Kazası
Eyyübizade Ömer Fevzi (Eyüboğlu)	Sürmene Kazası

³⁸ Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, s. 78-80; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. III, s. 201-226; Kırzioğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, C. II, s. 51; S. Esin Dayı, *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selase Meselesi*, Erzurum, 1997, s. 35-37; Baykal, *Erzurum Kongresi'yle İlgili Belgeler*, s. 24; Yücel Çil, *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 25-28.

Kulaçzade Ahmed (Kulaç)	Sürmene Kazası
Müftü Hasan Fahri (Polat)	Şiran Kazası
Yusuf Ziya (Şişman)	Tirebolu Kazası
Hafız Abdullah Hasib (Ataman)	Vakfıkebir Kazası
Ahmed Bey	Rize Pazar
Mehmed Fazlullah (Moral) Efendi	Sivas/Merkez Kazası
Yusuf Ziya (Başara)	Sivas/Merkez Kazası
Hacı Hüseyin Hüsnü Bey (Özdemir)	Alucra Kazası
İbrahim Süreyya (Yigit) Bey	Amasya Merkez Kazası
Müftü Hayrullah (Seyhan) Efendi	Divriği Kazası
Dr. Mahmud Cemil (Şencan)	Karahisar-ı (Şebinkarahisar) Kazası
Çadircızade Ali Bey	Koyulhisar Kazası
Serdarzade Mehmed Mustafa (Serdaroğlu)	Mesudiye Kazası
Mehmed Şeref Efendi	Niksar Kazası
Mehmed Sırrı (Kaymaz)	Reşadiye Kazası
Çeçenzade İsmail Hakkı (Çeçen) Efendi	Suşehri Kazası
Mehmed Rifat Bey (Arkun)	Tokat Kazası
Emekli Yüzbaşı Receb (Dinçer) Efendi	Zara (Koçgiri) Kazası
İsmail Efendi	Bitlis/Merkez Kazası
Emekli Binbaşı Süleyman (Hatunoğlu)	Bitlis/Merkez Kazası
Müderris Hafız Mehmed Cemil (Aydın)	Siirt/Merkez Kazası
Hafız Mehmet Hilmi (Çorapsız)	Siirt/Merkez Kazası
Sa'idefendizade Cazim (Abuşoğlu)	Van Vilayeti
Hocazade Osman Tevfik Bey (Alyanak)	Van Vilayeti
Şeyh Hacı Ahmed Fevzi Efendi	Erzincan/Merkez Kazası
Müftü Hafız Osman Fevzi (Topçu)	Erzincan/Merkez Kazası
Müftü Mehmed Şevki Efendi (Yurtbaşı)	Kuruçay Kazası
Emekli Komiser Abbas Necati Efendi	Pülümür (Kuzucan) Kazası
Taha Kemaleddin Efendi	Refahiye Kazası
Talat Bey	Refahiye Kazası

5. Millî Teşkilatlanmada Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Rolü

Doğu vilayetlerinde Millî Mücadele hareketinin örgütlenmesinde ve yürütülmesinde iki liderin büyük yeri vardır: Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa. Osmanlı ordusunun bu iki başarılı generali, Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Cephesi'nde de görev yapmışlar, Erzurum, Bitlis, Van ve Diyarbakır hattında milis kuvvetlerle birlikte Rus ordusuna karşı başarılı bir şekilde mücadele etmişlerdir. Böylece bölge halkını yakından tanıyarak aşiretler içinde isimleri ve başarıları duyulmuştur.

Doğu Cephesi'ndeki savaşa son veren Erzincan Mütarekesi ile birlikte Kâzım Karabekir Paşa, 1. Kafkas Kolordusu'nun başında Erzincan-Kars arasındaki bölgenin teslim alınması ile görevlendirilmiş, hızlı ve tedbirli hareketi işgalci Rus kuvvetleriyle Ermeni

çetelerinin saldırılarına maruz kalan bölge halkının ve yıkıma uğrayan mekânların daha az zayıyla kurtulmasını sağlamış, işgalden kurtarılan vilayetlerde askeri ve sivil idareyi yeniden tesis etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'a çağrılan Kâzım Karabekir, kendisine teklif edilen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği görevini kabul etmedi, İstanbul'da bir şey yapılamayacağını, kumandanların ordularının başına gönderilmesi gerektiğini ilgililere anlattı. Tekirdağ'daki 14. Kolordu Kumandanlığı'na getirildiyse de kendi isteğiyle görev yerini Erzurum'daki 15. Kolordu Kumandanlığı'na naklettirdi (13 Mart 1919). 19 Nisan'da Trabzon'a ulaşarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle bir araya geldi ve onları yaptıkları işte cesaretlendirdi, her türlü yardımda bulunacağına söz verdi. 3 Mayıs'ta Erzurum'a gelip Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle görüştü ve Van, Bitlis ve Elviye-i Selâse bölgesi ile yakından ilgilendi. Kâzım Karabekir elindeki askeri kuvvetleri terhis etmeyerek bölgede hem askeri hem de sivil otoritesini güçlendirdi. İstanbul'dan gelen, millî teşkilatların dağıtılması, şuralar ve müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin çalışmalarına engel olunması yönündeki emirleri yerine getirmeyerek, tam aksine bunlara her türlü desteği verip Erzurum Kongresi'ne zemin hazırlayarak, Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması emrine uymayarak ve hatta bir nefer gibi onun emrinde olduğunu açıklayarak Millî Mücadele hareketinin mimarlarından biri oldu.

Kâzım Karabekir Paşa 15. Kolordu Komutanı olarak doğuda Ermeni işgallerine, güneyde bir Kürt devleti kurulmasına karşı halkı bilinçlendirerek kesin tedbirler aldığı gibi sosyal birçok projenin de bölgede başlatılmasını ve uygulanmasını sağladı. Yetim çocuklar projesini, onların meslek sahibi olmalarını ve dinç nesiller olarak yetişmelerini hayatının en önemli gayesi olarak belirledi. Konumunun en önemli yanı doğu vilayetlerindeki halk örgütlenmelerini teşvik etmesi ve onların çalışmalarını yakından takip etmesiydi. 21 Ekim 1923'te Şark Cephesi Kumandanlığı lağvedilene kadar Erzurum-Sarıkamış-Kars hattında askeri ve sosyal çalışmalarını sürdürdü. Doğu vilayetlerinde halk arasında "Şark Fatihî" unvanı ile anıldı, anılıyor.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Anadolu'daki bu konumunu güçlendirerek, bütün ülke sathında yaymasını sağlayan kişi Mustafa Kemal Paşa'dır diyebiliriz. Her iki komutanın Anadolu yolculuğu İstanbul'da mütareke günlerinde başlamıştır. Mütarekenin Doğu Anadolu ile ilgili maddeleri³⁹ ve bu maddeleri uygulamak konusunda Ermeni Patriki Zaven Efendi ve Rum Patrik Vekili Dorotheos'ın İstanbul ve Avrupa'daki çalışmaları,⁴⁰ her iki patrik arasındaki 11 Şubat 1919 tarihli anlaşma ile; "her iki topluluğun da özgürlüğünü elde etme amacı ve Yakın Doğu'da güvenli, modern ve rahat yaşama planları

³⁹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: 1953, ss. 520-524.

⁴⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: 1987, 943-946.

aynıdır” denilerek Türklerin suçlanması,⁴¹ bütün bunların yanında mütarekeden hemen sonra Doğu Anadolu’da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin silahsızlandırılması konusunda bir gerginlik yaşanması Paşaların bu duruma karşı tedbir almaları sonucunu ortaya çıkarmıştır.⁴²

Ulusal ve uluslararası bu gelişmelerin tamamı Osmanlı Devleti’nin sivil ve asker yöneticileri ve aydınları tarafından gözlemleniyor, Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa da İstanbul’da bu olağanüstü sorunların nasıl çözülebileceği üzerine düşünüyorlardı. 13 Kasım 1918’de İstanbul’a gelen Mustafa Kemal Paşa da burada bulunduğu altı ayın ilk üç ayında durumu değerlendirmiş ve mağlubiyet sonrası uluslararası alandaki gelişmeleri yakından takip etmiş, arkadaşları ve Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı’ndaki üst düzey görevlilerle durum muhakemesi yapmıştır. Geçen zaman içinde İstanbul’un tam anlamıyla İtilaf devletleri kontrolü altına girdiğinin görülmesi, işgal sahalarının genişletilerek mütareke hükümlerinin ayaklar altına alınması, Paris’te yapılan açıklamaların aksine Osmanlı Devleti hakkında savaş sırasında imzalanan gizli anlaşmaların uygulanacağını anlaşılması üzerine bu düşünceden vazgeçilmiş, Anadolu’da önemli merkezlerde örgütlenen hareketin başına geçilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³

16 Mayıs 1919’a kadar İstanbul’da kalacak olan Mustafa Kemal, işgal altındaki bir şehirde düşmanın etki ve baskısı altında siyasi açıdan bir netice alınamayacağını gördü. Bu süre içerisinde Anadolu şehirlerinde de büyük değişiklikler yaşanmıştı. Bir yandan işgaller bir yandan millî teşkilatlanmalar devam etmekteydi. İttihat ve Terakki Fırkası Genel Merkezi, savaşın son günlerinde durumun hiç de iyiye doğru gitmediğini görmüş ve Anadolu’da çeşitli şehirlerde, gizli teşkilât yapılması yönünde çalışmalarda bulunmuştu. Bu yüzden mütareke döneminde, ülkenin batısından doğusuna kadar hemen her bölgesinde kurulan yerel örgütlerin tamamında İttihatçı bulmak mümkündür. Filibeli Hilmi Bey Erzurum’a, Yenibahçeli Nail Bey Batum’a, tüccar Cafer Bey Trabzon’a, Yenibahçeli Şükrü İzmit ve çevresine bu amaç için parti tarafından kurye olarak gönderilmişlerdi. İstanbul’da Karakol Cemiyeti ve Hüsamettin (Ertürk) Bey’in başkanlığında Teşkilat-ı Mahsusa’dan doğan Mim Mim (Müdafaa-i Milliye) Grubu da Anadolu’ya silah ve insan gönderme ve istihbarat sağlama açısından büyük işler yapmıştı.⁴⁴

⁴¹ Ramazan Erhan Güllü, “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXV/75 (2009), s. 575-605.

⁴² Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: 1990, s. 133-135.

⁴³ Bu dönemi üç liderin anıları açıklamaktadır: Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk*; Falih Rıfık Atay, *Mustafa Kemal’in Mütareke Defteri*; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*.

⁴⁴ Millî Mücadele Dönemi’nde İttihat ve Terakki Fırkası’nın faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Bünyamin Kocaoğlu, *Mütareke Döneminde İttihatçılık*, İstanbul: 2007.

Bütün hazırlıklara rağmen mütarekeden ve ilk işgallerden sonra başlayan teşkilatlanmada bir eksiklik vardı; bu teşkilatlanmanın lideri kim olacaktı? İttihat ve Terakki Fırkası'nın ve teşkilatın önemli isimleri yurt dışına kaçmıştı ya da bir şekilde suçlu olarak aranmaktaydılar. Mevcut durumu yönetebilmek için yeniden yapılanmaya ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa, Ali Fethi Bey, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Fevzi (Çakmak) ile Cevat (Çobanlı) başta olmak üzere ordunun ve siyasetin temsilcileri bir çözüm bulmak için çalıştılar.

Bu isimler Millî Mücadele hareketinin ilk askeri planlayıcılarıydı. Bu görüşmeler yanında bazı sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek ondan destek almak istemişlerdi. İstanbul'da kurulan Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti ve Milli Kongre, Edirne'de kurulmuş olan Trakya Paşaili Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti onu kendi yapıları içinde görmek istemişler hatta Edirneliler ona cemiyetin başkanlığını teklif etmişlerdi. Paşa bu gruplara destek vermekle beraber onlara ülke genelinde bir teşkilata ihtiyaç olduğunu söyleyecekti.

Bu dönemde gerçekleştirilen görüşmeler ve tartışmalar sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gitme kararını vermesi bir milletin geleceğini belirlemiştir. Alınan karara göre; askerlerin terhis edilmesi durdurulacak, eldeki silah ve malzemeler korunacak ve aynı düşünceye sahip subayların ve kendilerini destekleyen sivillerin önemli noktadaki görevlerini sürdürmeleri ya da böyle görevlere atanmaları sağlanacaktı. Bu planın başarılı olabilmesi için halk arasındaki parti çekişmelerine son verilecekti. Kâzım Karabekir Paşa anılarında, 15. Kolordu Komutanlığı görevine gitmeden bir gün önce, Mustafa Kemal ile görüştüğünü ve ona, Doğu Anadolu'da millî bir hükûmetin temellerinin atılabileceğini açıkladığını, İstanbul'dan bir an önce ayrılıp Anadolu'ya geçmesi için ısrar ettiğini, kurtuluşun doğudan başlayacağını söylediğini yazıyor. Mustafa Kemal bu davete olumlu cevap veriyordu.

Ali Fuat Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'dan sonra Mustafa Kemal Paşa da Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başlamıştır. Harbiye Nazırı, Genelkurmay Başkanı ve diğer hükûmet yetkilileri ile görüşen Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevini kabul etmiştir. Ancak bu görevin sınırlarının genişletilmesi için de yoğun bir mesai harcamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevinin Ermenistan, Pontus ve Kürdistan kurulmak istenen alanı içerisine aldığı açıkça görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, görev bölgesinde asayişin temin etmek ve dağınık halde bulunan silah ve cephaneyi toplayarak uygun yerlerde koruma altına almakla görevlendirilmişti. Ayrıca bölgedeki şuraların ve çetelerin çalışmalarını da ortadan kaldıracaktı. 3. ve 15. Kolordular bu işler için onun emrine verilmişti. Görev bölgesi Trabzon, Sivas, Erzurum ve Van vilayetleri ile Canik (Samsun) ve Erzincan livalarını kapsıyordu, bu bölgelerin vali ve mutasarrıfları da müfettişlik görevi kapsamında verilen emirleri uygulayacaktı. Ayrıca Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Ankara ve Kastamonu'yu da içine alan sınır vilayetler ile

buralardaki kolordu komutanlıkları da müfettişliğin yapacağı başvuruları dikkate alacaktı. Müfettişlik askeri konularda Harbiye Nezareti'ne bağlı olacaktı. 9. Ordu Müfettişliğine verilen vazife yalnız askeri olmayıp müfettişliğin içerdiği mıntika dâhilinde aynı zamanda da mülki idi. Ayrıca Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıklarına 9. Ordu Müfettişliği'nin emirlerine uyulması konusunda emir verilmişti.⁴⁵

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görevin sınırları; Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini içerisine almakta, bölgede bulunan askeri ve mülki idarecilere emir verme yetkisi bulunmaktaydı. Bölge üzerindeki tehditler göz önüne alındığında bu görevin mahiyeti açıkça anlaşılmalıdır. Nitekim onun Samsun'a çıktuktan sonra İstanbul'a gönderdiği raporlar ve ilk icraatları bu düşünceyi güçlendirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktuktan sonra bir haber ağı kurmuş, Anadolu'nun çeşitli merkezlerindeki kolordulardan düzenli olarak bilgiler almış, Samsun'daki İngiliz tehlikesinden dolayı 24 Mayıs'ta Havza'ya geçmiştir. Buradan 1 Haziran'da doğu vilayetlerine ve Erzincan ile Kayseri mutasarrıflıklarına gönderdiği şifrede buralarda Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin teşkilatının olup olmadığını ve başka cemiyetlerin bulunup bulunmadığını sormuştur. Ayrıca İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgali hakkında vilayetleri ve kolorduları ikaz ederek bunun hükûmet ve İtilaf devletleri nezdinde şiddetle protesto edilmesini istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a gelerek Erzurum Kongresi tarihini erteledi ve kongreyi daha geniş bir katılımı ile düzenlemeyi planladı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında görev yaptığı Bitlis, Muş ve Diyarbakır hattında aşiret reisleri ve dini önderlerle yazıştı, onları başlayacak olan millî harekete destek olmaya davet etti, yaklaşmakta olan tehlike hakkında uyardı. Bu davetlerine olumlu yanıt aldı. Erzurum Kongresi'nde oluşturulan ve Sivas Kongresi'nde genişletilen Heyet-i Temsiliye'ye dahil edilen üyelerin profilleri de şark vilayetlerinin temsilcilerinin bütün halk zümrelerini kapsadığını göstermektedir.

Amasya Genelgesi'nde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde; Ermenilerin ve Rumların isteklerinin kabul edilemeyeceği, Osmanlı camiasının ve topraklarının bir bütün olduğu ve bunun için Türk milletinin direneceği kararı Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesindeki gerekçeleri göstermektedir. Erzurum Kongresi'nin açış konuşmasında;

“Osmanlı tebaasından olan Rum ve Ermeni unsurları gördükleri teşvik ve yardımın neticesiyle de millî namusumuzu yaralayacak taşkınlıklardan başlayarak nihayet hazin ve kanlı safhalara girinceye kadar küstahane tecavüzlere koyuldular. Vatanın parçalanması söz konusu ve karar olarak doğu vilayetlerimizde “Ermenistan”, Adana ve

⁴⁵ *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Belge: 7, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s. 28.

Kozan havalisinde “Kilikya” adı ile yine Ermenistan kurulmak isteniyor... Ermenistan'a gelince, bir istila fikri besleyen Ermeniler Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar bütün İslam ahaliye baskı ve bazı mahallerde katliam ve yağma yapıyorlar. Sınırlarımıza kadar İslamları mahva mahkûm ve göçe mecbur ederek doğu vilayetlerimiz hakkındaki emellerine doğru emniyetle yaklaşmak ve bir taraftan da 400 bin olduğunu iddia ettikleri Osmanlı Ermenisini bir dayanak olmak üzere memleketimize sürmek istiyorlar” diyordu.⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Temmuz 1919'da askerlik mesleğinden istifa metninde;

“Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine av etmemek için açılan millî mücadele uğrunda milletle beraber serbest şekilde çalışmağa resmî ve askerî sıfatım artık mâni olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle âşığı olduğum silk-i celîl-i askerîye bugün veda ve istifa ettim. Bundan sonra gâye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakârlıkla çalışmak üzere sine-i millette bir ferd sıfatıyla bulunmakta olduğumu tamim ve arz u ilan ederim”⁴⁷ diyerek Doğu Anadolu'da milletle beraber yürüyeceğini ilan ediyordu.

Millî Mücadele, Anadolu ve Trakya'da farklı tarihlerde kurulan bölgesel teşkilatlarla başlamakla beraber, birlikten yoksun bu hareketleri bir araya getirmek yönünde Mustafa Kemal Paşa'nın rolü büyük olmuştur. O, bu planı Doğu Anadolu Bölgesi'nden uygulayarak işe başlamıştır. Samsun'a çıktıktan sonra kolordularla temasa geçen Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs'ta Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede, genel durumun aldığı kötü gidişten çok müteessir olduğunu, millet ve memlekete ait son görevi yakından ve ortak çalışma ile en iyi şekilde yerine getireceğine inandığından bu görevi kabul ettiğini, bir an önce Erzurum'a gitmek arzusunda olduğunu bildirerek kendisine gerekli bilgilerin gönderilmesini istiyordu.⁴⁸ Böylece Mustafa Kemal Paşa, planını tatbika başlangıç noktası olarak Erzurum'u seçmiş oluyordu. Burada çok güvendiği Kâzım Karabekir Paşa'nın bulunması, halkın teşkilatlanmış olması ve bunların Kâzım Karabekir Paşa ile yakın irtibat halinde bulunmaları Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'u seçmesinin sebeplerinden sayılabilir.

6. Sonuç

Yaklaşık dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından Mondros Mütarekesi ile sona ermiştir. Mütareke ile birlikte Doğu Anadolu Bölgesi için yeni ve sıkıntılı bir dönem başlayacak, Osmanlı Devleti Kafkasya'da ele geçirdiği sahayı boşaltacak, ordusunu dağıtacak, 1914 yılı sınırlarına kadar olan bölge dışındaki bütün kontrolü İtilaf devletlerine teslim edecekti. Mütarekeyi takip eden günlerde Kafkasya ve

⁴⁶ *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 82 (Ekim 1982), Belge No: 1786, Ankara: Gnkur. Basımevi, 1982.

⁴⁷ Selvi, *Millî Mücadelede Erzurum*, s. 97.

⁴⁸ İsmail Şen, “Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16 (2000), s. 549.

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa mütareke hükümlerini uygulamakta direndiyse de İngilizlerin baskıları sonunda, 1877-1878 Osmanlı-Rus sınırına çekilmek zorunda kaldı. Böylece Kars, Ardahan ve Batum boşaltılarak 9. Ordu Erzurum'a alındı. Daha güneyde bulunan Musul bölgesindeki 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa da Yakup Şevki Paşa ile iş birliği yaparak doğu vilayetlerinin işgalden korunması fikrindeydi. Mütarekenin imzalanmasından iki gün sonra Musul Vilayeti'nin güney hudutlarını işgal eden İngilizler, Musul Vilayet merkezini işgal ettiler. 6. Ordu kademe kademe geri çekilirken, Ahmet İzzet Paşa'dan ordunun terhis edilmesi yolunda emir de alınmıştı. 6. Ordu 9 Şubat 1919'da lağvedildi; teşkilat ve kadrosu 13. Kolordu adıyla yeniden düzenlendi.

İtilaf devletlerinin haksız uygulamaları ve işgallerinin had safhaya ulaştığı bir dönemde uluslararası gelişmelerle Osmanlı toprak bütünlüğünün ortadan kaldırılmak istenmesi, İstanbul'da hem siyasilere hem de askerî makamlar arasında bu sıkıntılı duruma karşı çeşitli çözüm yolları bulma çabalarını başlattı. Vilâyât-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Doğu Anadolu'da teşkilatlanarak hem halkı uyarmak hem de uluslararası alanda Ermeni istekleri ile ilgili iddialara cevap vermeye çalışmıştır. Yapılan çalışmalar ve görüşmeler sonunda önce İstanbul'da peşinden de Erzurum ve Elâzığ'da şubeler açılmıştır. Şubeler başlangıçta birbirinden bağımsız görünse de kısa süre içinde irtibata geçerek genel kongreye doğru adım atmışlar, Şark Cephesi'nde mütarekenin uygulanmaması için gayret göstermişler, haksız uygulamalara karşı toplantılar yaparak ve mitingler düzenleyerek halkı birlik içinde tutmuşlardır.

Erzurum Kongresi, Millî Mücadele sırasında yalnızca doğu vilayetlerini birleştirmekle kalmamış, bütün Anadolu'da ortaya çıkması muhtemel olumsuzluklar üzerinde de durarak birleştirici ve harekete geçirici bir etki meydana getirmiştir. Kongre öncesinde Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'nın askeri yetkilerini kullanarak birleştirici bir rol oynamaları Erzurum Kongresi'ne daha geniş bir etki oluşturma imkânı vermiştir. Kongreden sonra da bu iki liderin Doğu Anadolu üzerindeki birleştirici rolleri devam etmiştir. Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi için kongre birleştirici bir role bölgesel ve ulusal liderlerin çalışmaları ile ulaşabilmiştir. Elimizdeki veriler bu örgütlenmelerde İttihat ve Terakki Fırkası'nın etkisinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar / References

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

BOA. A.VRK. (Sadaret Evrak Kalemi Evrakı)

Millî Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE.)

Resmi ve Süreli Yayınlar

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Atı

Hadisat

İkdam

Tarih Vesikaları

Araştırma ve İnceleme Eserler

Akbulut, Dursun Ali. *Erzurum Kongresi Hakkında Belgeler*, Erzurum, 1992.

Akbulut, Dursun Ali. "Erzurum Kongresi'nin Son Günü", *Atatürk Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnk. Tar. Enst. Dergisi*, 1/3, (19 Mayıs 1989), s. 41-65.

Ali Emiri, *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyyesi*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1334 (1918).

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*, 3 Cilt, Ankara: MEB Yay., 1987.

Başak, Tolga. "Mondros Mütarekesi Görüşmelerine İlişkin İngiliz Kayıtları ve Görüşmelerle İlgili Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 18 (2018), s.5-71

Baykal, Bekir Sıtkı. *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara: 1969.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı, C. II, Ankara, 1993.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cephesi, c. III/2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2002.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Sina-Filistin Cephesi, c. IV/2, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986.

Çil, Yücel. *Erzurum Kongresi'ne Katılan Delegeler*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005.

Dayı, S. Esin. "15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ve Erzurum'un Batı Anadolu'daki Millî Mücadele'ye Destekleri", *Atatürk Üniv. Ata. İlk ve İnk. Tar. Enst. Dergisi*, S. 3 (1991 Yılı), s. 45-55.

_____. *Erzurum Kongresi ve Elviye-i Selâse Meselesi*, Erzurum: 1997.

Dursunoğlu, Cevad. *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: 1946.

- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: 1953.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*, Yayına Hazırlayan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: 1964.
- Goloğlu, Mahmut. *Erzurum Kongresi*, Ankara: 1968.
- Güllü, Ramazan Erhan. "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXV, S. 75, Ankara, Kasım 2009, ss. 575-605.
- Güneri, Süleyman Necati. *Hatıra Defteri*, Hazırlayan: Ali Birinci, İstanbul: 1999.
- Harb Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD.), Yıl: 7 (Mart 1958), S. 23, Vesika No: 587.
- İncesu, Cevdet Kerim. *Türk İstiklal Mücahedesini Konferansları*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1927.
- Kansu, Mazhar Müfit. *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk ile Beraber*, C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Karabekir, Kâzım. *İstiklal Harbimiz*, İstanbul: 1990.
- Kırzioğlu, Fahrettin. "Erzurum Kongresi Beyannamesini İmzalayan 45 Mümessil", *Kültür ve Sanat*, S. 5 (Ocak 1977), s. 153-159.
- _____. *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, 3 Cilt, Ankara: 1993.
- Kocaoğlu, Bünyamin. *Mütareke Döneminde İttihatçılık*, İstanbul: 2007.
- Kurat, Akdes Nimet *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990
- Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri Mütâreke Devrinin Fecî Tarihi*, c. I, yay. haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2000.
- Meray, Seha L. ve Osman Olcay. *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.
- Önal, Sami. *Millî Mücadele'de Oltu*, Ankara: 1968.
- Özel, Sabahattin. *Millî Mücadelede Trabzon*, Ankara: 1991.
- Sabis, Ali İhsan. *İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, c. V, İstanbul: 1993.
- Selvi, Haluk. *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Şahin, Enis. "Mondros Mütarekesi'nden TBMM'nin Kuruluşuna Vilâyât-ı Şarkıyye'de Cemiyetleşme", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Editörler: Safiye Kıranlar, Eminalp Malkoç, İstanbul: 2019, ss.65-93.
- Şahin, Enis. "Vilâyât-ı Şarkıyye Meselesi", *Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan*, Ankara: 2019, ss. 187-209.
- Şen, İsmail. "Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi'nin Kuruluşu ve Atatürk'ün Cemiyete Katkıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16 (2000), ss. 537-559
- Türk İstiklâl Harbi: Mondros Mütarekesi Tatbikatı*, c. I, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999.

Türkgeldi, Âli. *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1948.

Türkmen, Zekeriya. *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

Tverdohlebov, *Gördüklerim Yaşadıklarım (Erzurum 1917-1918)*, Ankara: 2007.

Ural, Selçuk. *Mondros Mütarekesi ve Doğu Vilayetleri*, İstanbul: 2008.

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: 1987.

Yel, Selma. *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2002.

Yüksel, Mevlüt. "I. Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İlk İşgal Günleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 37, 2010, ss. 259-287.

Yazar Hakkında / About Author

**Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya Üniversitesi |
hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378**

1971 Yozgat/Sorgun doğumlu Haluk Selvi, 1992'de Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında yüksek lisansını, "Birinci TBMM'de Celaleddin Arif Bey" başlıklı tezi savunarak tamamlamıştır. 1998 yılında "Millî Mücadelede Erzurum (1918-1923)" başlıklı teziyle, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden doktor unvanını almıştır. 2005'te doçent, 2010 yılında profesör olmuştur. 1994-1998 yılları arasında Celal Bayar Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmıştır. Selvi, 2002-2019 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1999'dan bu yana Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. 2016 yılında seçildiği Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesi halen devam etmektedir. Selvi'nin Millî Mücadele Tarihi ve Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili yayımlanmış bazı çalışmaları şunlardır: Millî Mücadelede Erzurum (Ankara 2000), Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu (Sakarya 2003). İşgal ve Protesto: İzmir'in İşgali ile İlgili Protesto Telgrafları (Sakarya 2006). Bir Ermeni Komitelinin İtirafı (İstanbul 2010). Ermeni Komitacıların Gizli Mektupları (İstanbul 2011). Millî Mücadelede İlk İşgaller İlk Direnişler (İstanbul 2009). Sultana Suikast (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Destek ve Tebrik Telgrafları (TBMM Yayınları, Anlara 2020). Bin Yıllık Maziden Geleceğe Bakış: Türk-Ermeni İlişkileri (Ankara 2023).

**Prof. Dr. Haluk SELVİ | Sakarya University |
hselvi[at]sakarya.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3669-8378**

Haluk Selvi, was born in 1971 in Yozgat/Sorgun, graduated from the Department of History at Atatürk University, The Faculty of Arts and Sciences in 1992. He completed his master's degree in the History at the same university in 1994, defending the thesis titled "Djelaeddin Arif Bey At First TBMM". In 1998, he received his Ph.D from Atatürk University, Department of History with the thesis titled "Erzurum in the National Struggle (1918-1923)". He became an associate professor of history in 2005 and a professor in the same field in 2010. Between 1994 and 1998, he worked as an academic staff member at Celal Bayar University. He was the director of the Sakarya Üniversitesi Turks-Armenians Relations Research Center (SATAMER) between 2002 and 2019. He has been a faculty member of Sakarya University since 1999. Elected in 2016, he is still a member of the Scientific Board of the Turkish Historical Society. Some of Haluk Selvi's published works on the History of the National Struggle and Turkish-Armenian relations are as follows: Erzurum in the National Struggle (Ankara 2000), The Armenian Problem from the First World War to Lausanne (Sakarya 2003). Occupation and Protest: Telegrams of Protest against the Occupation of Izmir (Sakarya 2006). Confessions of an Armenian Comitant (İstanbul 2010). Secret Letters of Armenian Comitants (İstanbul 2011). First Occupations and First Resistance in the National Struggle (İstanbul 2009). Assassination of the Sultan (İstanbul 2013). Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (İstanbul 2015). History of the Republic of Türkiye with Questions (İstanbul 2015). Support and Greeting Telegrams Sent from Anatolia to the Grand National Assembly of Türkiye During the National Struggle (TBMM Publication, Ankara 2020). From a Thousand Years of History to the Future: Turkish-Armenian Relations (Ankara 2023).